

„Krašto“ samprata lietuvių kalboje

Alma RAGAUSKAITĖ

Tyrimo objektas – „krašto“ samprata. Straipsnio tikslas – nustatyti, kaip žmonių sąmonėje struktūruojama erdvė, kaip suprantama, kas yra sava vieta ir kuo ji ypatinga. Pasitelkus Lietuvių kalbos žodyną (LKŽ) tiriami žodžio „kraštas“ ir jam artimų žodžių – „šalis“, „šonas“, „galas“ – semantika. O Lietuvių vietovardžių kartotekoje aiškinamasi, kaip šie žodžiai vartojami vietovardžiuose.

„Kraštas“ lietuvių pasaulėžiūroje yra suvokiamas kaip kompaktiška, kultūriniai ir gamtiniai požūriai vieni ir savita teritorija. Vieno „krašto“ gyventojus sieja kalba, papročiai, elgsena ir kiti kultūriniai bruožai. Vietovės ypatumus atskleidžia pavadinimai, kilę iš žemėnaudos terminijos.

Prasminiai žodžiai: kraštas, šalis, šonas, galas, vietovardžiai, žemėnauda.

„Kraštas“, „šalis“, „šonas“, „galas“ reikšmės Lietuvių kalbos žodyne

Lietuvių kalbos žodyne išskiriama keletas žodžių „kraštas“, „šalis“, „šonas“, „galas“ reikšmių. Visi šie žodžiai yra panašūs, žymi vietą, tačiau žodyne pateikiami jų vartojimo pavyzdžiai atskleidžia subtilų reikšmių persidengimą ir nesutapimus. Palyginę LKŽ pateikiamas žodžių „kraštas“, „šalis“, „šonas“, „galas“ reikšmes, galime išskirti šias jų grupes:

1. *Pusė* – reikšmių grupė, apibūdinanti vieną iš dviejų objekto dalių. Šia reikšme vartojami žodžiai „šalis“, „šonas“. Gali būti geroji ar blogoji pusė (*Pančėkos ant blogos šalies išverstos Rod.*), kairysis ar dešinysis žmogaus šonas (*Nei dvarelis, nei dalies, tik bernelis prie šaliės DrskDI52*), viena ar kita kalba (*Paskiau lietuviškas šonas prapuolė (iš dvikalbių lietuviškų ir vokiškų knygų imta mokytis tik vokiškai) Rsn.*). Kita vertus, „prie šalies“ galima ir pasiguosti, paverkti (*Stovėjo seselė pri brolio šalies, stovėdama graudžiai verkė LTR(Plt)*). Žodžiai „šalis“ ir „šonas“ turi beveik analogiškas reikšmes: viena iš žodžio „šalis“ reikšmių yra „šonas“, ir atvirkščiai – „šonas“ yra ir „šalis“. Šiais žodžiais įvar-

dijamos opozicijos: gera / bloga, vienokia / kitokia, sava / svetima.

2. *Vieta, greta ko nors* – ši reikšmių grupė apibūdina ką nors supančią erdvę. Atskaitos taškas – jos viduryje, jo atžvilgiu vertinama aplinkinė erdvė. Tai gali būti piemenėlis, ganantis bandą (*Debesėli, debesėli, pro šalį (iš piemenų giesmės) Švnč*), geležinkelis, kertantis lauką (*Šitam šone geležinkelio bulbos geresnės Dglš.*).

Veikėjo ir erdvės santykis yra dvilypis: erdvė supa veikėją iš visų pusių (*Miesto bandas gindavo pro mūsų šalį Vdk.*) arba atsiveria pažvelgus į vieną ar kitą pusę (*Seniau vienam šone mergaitės, kitam šone berniukai – ir kad traukia, tai net laukai skamba LTR(Grv)*), tačiau dažniausiai tai artima, su veikėju tapatinama erdvė – pašonė (*Svotuliai ant suolo, pajaunėliai už suolo, savo mielą draugelę prie šono LLDII261(Dkšt)*; *Bagočiaus sūnelis pro šalį jojo, vargelio mergelę pasidabojo LTR(Rdš)*). Žodžiai „šalis“ ir „šonas“ skiriasi daugiskaitos vartojimu (reikšmės 3a; 3b) – šalių gali būti daug, o šonų visada tik du, vadinasi, „šonas“ siejamas su puse, o „šalis“ – su dalimi, tačiau abu žymi priklausomybę ir artimumą. Galima daryti išvadą, kad ši reikšmių grupė nusako labai glaudų žmogaus ir vietos ryšį.

3. *Kryptis* – žodžiais „šalis“, „šonas“, „kraštas“ galima nusakyti pasaulio puses, kryptis. Tai tarsi orientyrai, padedantys susigaudyti nepažįstamoje teritorijoje. Žodyne nusakant kryptį paprastai įvardijamas ir atskaitos taškas (*Čia kelias suseina iš visų šalių Btg.*; *Atsigula an žemės ir klausosi, kurian šone loja šunys Lz.*; *Kraštuose gerai šveičia (lyja), o pas mus lašnoja tik su saulele Jnšk.*). Susidaro įspūdis, kad kryptių yra be galo daug (*[...] iš visų šalių Btg.*; *[...] iš visų šalių LTR(Lp)*, *An visus šonus (visiems) [...] Ėr.*; *Kraštuose ... Jnšk.*), o vieta yra tik viena (*Čia kelias suseina [...] Btg.*; *Atsigula an žemės [...] Lz.*; *o pas mus lašnoja [...] Jnšk.*). Taip atsiranda ne tik „sava“ / „svetima“ skirtis, bet ir santykis „vienas“ / „daug“. Iš centro galima judėti įvairiomis kryptimis, tačiau grįžtama ten, iš kur atėjai. Jei žodžiai vartojami vienaskaita, visada įvardijama, kieno arba kokia tai šalis, šonas, kraštas (*Vienas kelias eina vienon šaliū, kitas – kiton šaliū Dv.*; *Atėjom*

Reikšmių grupė	ŠALIS	ŠONAS	KRAŠTAS	GALAS
Pusė	– <i>Viena daikto pusių;</i> <i>šonas</i> – <i>Šoninė dalis, pusė</i> – <i>Kita pusė</i>	– <i>Dešinė arba kairė</i> <i>žmogaus, gyvulio,</i> <i>paukščio ar pan. pusė,</i> <i>šalis</i> – <i>Šoninė dalis</i>		
Vieta, greta ko nors	– <i>Vieta prie ko nors šono,</i> <i>pašonė</i> – <i>Vieta, esanti į kurią nors</i> <i>pusę nuo centro</i>	– <i>Vieta greta ko nors,</i> <i>pašonė</i> – <i>Vieta, esanti į vieną ar</i> <i>kitą pusę nuo vidurio</i>		
Kryptis	– <i>Kryptis, pusė</i> – <i>Viena iš keturių pasaulio</i> <i>pusių</i>	– <i>Kuri nors pusė,</i> <i>kryptis</i>	– <i>Šonas, pusė,</i> <i>šalis (krypties</i> <i>reikšme)</i>	
Pakraštys (tolimesnė vieta)	– <i>Vieta ar erdvė, esanti</i> <i>tolėliau nuo ko nors</i> – <i>Pakraštys, tolimesnė</i> <i>gyvenamoji vieta</i>	– <i>Vieta ar erdvė, esanti</i> <i>tolėliau nuo ko nors,</i> <i>nuošalė</i> – <i>Pakraštys, tolimesnė</i> <i>vieta</i>	– <i>Pakraštys,</i> <i>pašalys</i>	
Krantas	– <i>(Upės, ežero, jūros ir</i> <i>pan.) krantas</i>	– <i>(Upės ežero, jūros ir</i> <i>pan.) krantas</i>	– <i>Krantas</i>	
Pakraštys (riba)		– <i>(Daikto) kraštas,</i> <i>pakraštys</i> – <i>Ko nors kraštas</i>	– <i>Galas, pabaiga,</i> <i>riba, siena</i>	– <i>Kraštas, siena, riba,</i> <i>saikas</i> – <i>Lenta iš vežimo</i> <i>priešakio ar užpakalio,</i> <i>kad kas vežama neiškristų</i> – <i>Vieta, kur baigiasi koks</i> <i>ilgesnis daiktas; daikto</i> <i>kraštinė dalis (pradžia,</i> <i>pabaiga)</i>
Gabalas (dalis)			– <i>Gabaliukas</i> <i>sklypelis; truputis</i> – <i>Viršutinė indo</i> <i>dalis</i>	– <i>Mažas kokio daikto</i> <i>gabalas</i> – <i>Kelio ar laiko tarpas</i> – <i>Dugnas</i> – <i>Pabaiga</i>
Teritorinis vienetas	– <i>Vietovė, kraštas,</i> <i>teritorija</i> – <i>Valstybė</i> – <i>Gimtasis kraštas, tėvynė</i>	– <i>Šalis, kraštas, vietovė,</i> <i>teritorija</i>	– <i>Šalis</i> – <i>Tam tikras</i> <i>teritorinis</i> <i>vienetas</i>	
Gyventojai	– <i>Žmogus ar jų grupė,</i> <i>kuo nors priešinga kitam</i> <i>žmogui ar grupei – Krašto</i> <i>gyventojai</i>	– <i>Žmogus ar jų grupė,</i> <i>kuo nors priešinga</i> <i>kitam žmogui ar grupei</i>		
Giminė	– <i>Vieno iš sutuoktinių</i> <i>giminė, pusė</i> – <i>Giminių, savųjų pusė</i> – <i>Vienas kuris asmuo ar</i> <i>asmenų grupė šalia kitų</i> – <i>Vieno iš sutuoktinių</i> <i>giminė, pusė</i>	– <i>Vieno iš sutuoktinių</i> <i>giminė, pusė</i> – <i>Vieno iš sutuoktinių</i> <i>giminė, pusė</i>		
Požiūris	– <i>Atžvilgis, požiūris</i> – <i>Bruožas, požymis</i>	– <i>Atžvilgis, požiūris</i>	– <i>Atžvilgis,</i> <i>požiūris</i> – <i>Bruožas,</i> <i>požymis</i>	

iš kairios šaliės LKKIX217(Dv); *Mūs pirkia buvo anam šone Eiš.*), o daugiskaita neįpareigoja – įprasti žodžių dariniai „visus šonus“, „visų šalių“, o jei visų – tai ir niekieno. Galima daryti išvadą, kad šalis, šonas ir kraštas – tai ne vien erdvės nuoroda. Taip įvardijama, „kur galima išeiti“ ir „kur galima grįžti“. Plg. priešpriešą: „kas esi“ ir „kuo gali būti“.

4. *Pakraštys (tolimesnė vieta)* – taip apibūdinama vieta, esanti toliau – nuošalė, pašalys. LKŽ pavyzdžiuose atsiskleidžia skirtingi reikšmės aspektai. Žodis „šalis“ nurodo tolimesnę, niuresnę, netinkamą vietą (*[Kapinių] šaliū pakavoj[o] [savižudę] Lp.; Į šali vadinanti KŽ.*). „Šonas“ nurodo nutolusius (*Važiuojant in Nočią Dubičiai liekti šone Vrn.*), užmirštus (*Jau man visos giesmės šone (pamirštos) Vl.*), aplenkiančius objektus (*Šitas debesys lyg nori eit šonu, pas mus mažum ir nelis Smn.*). Žodis „kraštas“ išryškina vidurio / pakraščio priešpriešą (*Eidamas per mišką, išėjo į kraštą Mps.; O kadėjau kraštu kekelio, – mano vargeliai vidur kekelio DvD385*). Šie žodžiai atskleidžia skirtingą nuotolį: „šalis“ žymi vietą, kuri konkrečioje teritorijoje yra nutolusi nuo centro. „Kraštas“ reiškia ribą, o „šonas“ – vietą už ribos. Šiuo žodžiu gali būti nusakoma tai, kas buvo praeityje, pamiršta. Šis erdvės ir laiko persiklojimas yra įdomus, taip įvardijama erdvės ir laiko atžvilgiu tarsi nereikšminga vieta (jos dabar nėra). Prisiminkime pavyzdžius: giesmės pamirštos, bet jos buvo išmoktos, Dubičiai liko šone, bet pro juos pravažiuota.

5. *Krantas* – žodžiais „šalis“, „šonas“, „kraštas“ apibūdinamas ir upės, ežero, jūros ar kt. krantas. Bet jie vartojami skirtingai. Žodis „kraštas“ reiškia kranto šlaitą (*Iki kito krašto upės tu nenuplauksi Vrb.; Tik mane išnešk į kraštą [iš marių]! Lkš.; Kraštužio nepriplaukiau, dugnužio neprisisiekiau LTII544*). Žodžiai „šalis“ ir „šonas“ įvardija žemyninį vandens telkinio pakraštį (*Iton šalį upės čaika stovi Pls.; Šonais tos upės buvo primėtyta daugybė kaulų LTR(Ut); Pirma tam šone [upės] ganė karves, dabar šitam Klt.*). Visi žodžiai reiškia ribą tarp vandens ir žemės, tik žodis „kraštas“ akcentuoja ribą arba jungtį, o „šalis“, „šonas“ – vandens telkinio pakraštį (*Pirma tam šone [upės] ganė karves, dabar šitam Klt.; Vienam šone marių kamanos blizga, kitam šone – kumelys žvengia (griaustinis) LTR(Antz); Plauk, dalele, šiton šalin, šiton šalin... Dunojėlio TŽII81*). Žodžiai „šalis“, „šonas“, „kraštas“ ne vien atskiria skirtingus objektus, bet ir jungia.

6. *Pakraštys (riba)* apibūdinama tam tikro materialaus objekto pabaiga. Žodžiu „šonas“ dažniausiai apibūdinama konkretaus objekto siena (*Laivo šonas NdŽ; Kalno šone dvi žvakės šviečia (akys) LTR(Sml)*), „kraštas“

vartojamas ir teritorijos ribai įvardyti (*Eitum ir krašto niekur nerastum P. Cvir.; Ejo per tą mišką visą dieną, bet krašto negalėjo pasiekti J. Balč.*). Žodžiu „galas“ taip pat nurodoma kokio daikto ar ploto riba (*Nei galų, nei kraštų girios nerado Dglš.*), pabaiga (*Ilgas su galu, gilus su dugnu Sln.*). Šiuo žodžiu nusakomas ir objekto pobūdis – pailgo ploto pakraštys (*Iš katro galo gyvenat [sodžiuje]? Jnš; Trumpi galai (maža tėra) PrLXVII 24*).

7. *Gabalas (dalis)* – šia reikšme vartojami žodžiai „kraštas“ ir „galas“ apibūdina kokį nors nedidelį daiktą arba nedidelę dalį, plotą (*Turi kraštelį žemės, ir viskas Gs.*), „galas“ nusako ir atstumą, laiko tarpą (*Jau gerą galiūką nuvažiuom Ll.; Gālo minutės nepabūna be darbo Krsn.*). Taip pat tinka gyliui (dugnas), laikui (gyvenimo pabaiga, mirtis) nusakyti. Šis žodis reiškia ne patį objektą, o tik jo dalį: neseniai nuvažiuotą kelią (*Jau gerą galiūką nuvažiuom Ll.*), giliausią šulinio vietą (*Negaliu atsiekti šulnio galo, labai gilus Jnš.*), paskutinę gyvenimo minutę – mirtį (*Kaip kas daro, ras ant galo Skr.*). Žodžių „kraštas“ ir „galas“ reikšmės kiek skiriasi: žodžiu „kraštas“ apibūdinamas maža, o žodžiu „galas“ – menka objekto dalis.

8. *Teritorinis vienetas* – žodžiais „šalis“, „šonas“, „kraštas“ apibūdinama ir tam tikra vietovė, teritorinis vienetas. „Šalis“, „šonas“ ir „kraštas“ nėra valstybės sinonimai. Pavyzdžiuose dažni būdvardžiai „svetimas“ (*Dieveris išeis anta vainelės, moša svetimon šaliū DrskD134.; Oi duosiu nuduosiu svetimon šalėlėn (d.) Pb.; Iš svetimo šono atvažiuo Dg.*), „tolimas“ (*Turbūt jis bus iš tolimo krašto atvykęs Gs.*), bet pasitaiko ir „savas“ (*Nemisliu, kad savo šonas užvyst teks Dglš.*), „mano“ (*Kai aš augau, mano kraštė visai kitep nešiojo Gs.*). Savas ar svetimas „šonas“ ar „kraštas“, lemia ne vieta, o žmogaus santykis su ja, pavyzdžiui, savam krašte – savi papročiai (*Kai aš augau, mano kraštė visai kitep nešiojo Gs.; Kas galva – tai protas, kas kraštas – tai paprotys Slk.*).

9. *Gyventojai* – šia reikšme vartojami žodžiai „šalis“ ir „šonas“. Abu žodžiai padeda priešpriešinti žmones ar jų grupes, dvi ar daugiau (*Sutarties šalys NdŽ, Nemaniau, kad jis palaikys mano šoną, rods, ne tam žmogus Srv.*). Kiekviena „šalis“ ir „šonas“ gali atstovauti savi-tai pozicijai (pvz., šalys teisme arba sutartyse). Žodžiu „šalis“ apibūdinami ir krašto gyventojai (*Nebegaiškīt laiko, važiuokit namo, svetima šalis ažeina Krns.; At-eis svetima šalis, nutremps tavo darbą su žirgų kojomis V. Piet.*). Tad „šalis“ ir „šonas“ – tai ir tarpusavyje susiję, vieningą poziciją turintys žmonės.

10. *Giminė* – ši reikšmė išryškėja, kai žodžiai „šalis“ ir „šonas“ apibūdinama vieno iš sutuoktinių giminę, savuo-

siaus. Dažniausiai per vestuves jaunųjų giminės pavadinamos „šalimis“ (*Muzikai (muzikantai) iš berno šaliės Dv.; Kviesliai kviesdavo kiton šaliñ Kp.*) arba „šonais“ (*Tris dienas veseliojam vienam šone, tris dienas – kitam šone Ds.; Pas mumi veselija būna po abejais šonais Kš.*). Tai rodo, kad per vestuves svarbus ne tik dviejų žmonių, bet ir dviejų giminių susijungimas. Jaunieji, sukuria naują šeimą, arba naują šalį. Tad šalis yra ir šeima, arba giminė (*Vaikas neturi šaliės: nei tėvų, nei giminių – našlaitis Rod.*), kuri apsaugo ir gina – nesukūręs šeimos žmogus lieka tik savo giminės, arba šalies, atstovu. Savo šalies neturintis žmogus yra menkas, našlaitis.

11. *Požiūris* – žodžiais „šalis“ ir „šonas“ gali būti reiškiamas vertinimas, grindžiamas kalbėtojo nuomone ir patirtimi (*Išg abiejų šalių stebuklingas vertumas mergos motinos: išg abiejų šalių vertas pagyrimo pagerbimas majestoto DP617.; An vieno šono – vyras gerai, an kito šono – kam to vyro reikia Drsk.; Dabar iš vieno šono tai ir gražiau, ir geriau [gyvent], ale seniau linksmesni žmonės buvo Dg.*). Žodžiai „šalis“ ir „šonas“ virsta ir įterpiniais, nurodančiais skirtingas galimybes.

„Krašto“ samprata

Ką iš kalbos duomenų sužinome apie „krašto“ sampratą lietuvių pasaulėžiūroje? „Kraštas“ visų pirma siejamas su tam tikra teritorija. Bet, nusakant kiekvieną „kraštą“, svarbūs ir gyventojai (8 reikšmių grupė). Gyventojų kalbos, papročių, elgesio, verslų skirtumai atskiria vieną „kraštą“ nuo kitų, suteikia galimybę vieniems iš kitų įgyti stokojamų gėrybių, sąlygoja ekonominius ir kultūrinius mainus (3 reikšmių grupė).

Žodžiais „šalis“, „šonas“ įvardijami artimieji ir giminė (10 reikšmių grupė) arba vieninga pozicija, kultūrinis bendrumas (9 reikšmių grupė). Taip apibūdinamas vientisas savitas socialinis darinys (1 reikšmių grupė), šeima (10 reikšmių grupė). Kalbant apie teritoriją, svarbūs ir jos gyventojai. Pasak istoriko Artūro Dubonio, „istoriniais tyrimais nustatyta, kad žemės savininku tapdavo tas, kuris pirmas užvaldydavo niekieno žemės plotą, išlydydamas girios gabalą, savo ženklų pažymėdamas bičių drevelę, nusišienaudamas pievą, užmesdamas tinklą į ežerą. Kitaip tariant, galiojo „pirmos rankos“ arba pirmumo teisė“ (Dubonis 2001, 786). Kitaip sakant, žmogus ateidavo į tuščią vietą ir paversdavo ją savo kraštu. Šią nuosavybę nebuvo lengva išsaugoti. Nors XIII–XIV a., manoma, jau buvo susiformavusi paveldima ir tėvonine žemėvalda (Dubonis 2001, 786), socialinę gerovę ir prestižą lėmė

giminės platumas (Petrauskas, 2001, 183). Giminė ne vien teikė socialinį saugumą, bet padėjo saugoti nuosavybę. Anot Rimvydo Petrausko, viduramžiais kerštas, išpirkos buvo priimtini teisingumo įgyvendinimo būdai, todėl „valstybinių teismų trūkumus kompensavo artimų asmenų grupės, iš kurių svarbiausia (nors ir ne vienintelė) buvo giminė“ (Petrauskas 2001, 189).

Nenuostabu, kad teritorija arba valda įgydavo gyventojų vardą. Vietovardinius asmenvardžius tyrusi Milda Norkaitienė teigia, kad tam tikros vietovės žmonių toponiminis savivardis turi tarsi antros pavardės statusą, nes jis nurodo asmens santykį su gimtąja gyvenama erdve, kita vertus – su ten gyvenančia bendruomene. Tai yra vienas iš seniausių leksikos sluoksnių (Norkaitienė 2011, IX–XI). Asmenvardžių ir vietovardžių sąsajas analizuojančių tyrimų būta ir seniau. Pavyzdžiui, remdamasis XIII a. šaltiniuose pateiktų lietuvių asmenvardžių ir Lietuvos vietovardžių analize, Edvardas Gudavičius atsekė giminystės ryšiais susijusių asmenų ir vietovardžių sutapimus, kurie gali būti laikomi galimomis to meto kunigaikščių valdomis (Gudavičius 1984). Šiuo požiūriu įdomus Medininkų pavadinimas. Anot Alvydo Nikžentaičio, Medininkų valsčius yra vienas vėliausių teritorinių darinių Žemaitijoje, jo susikūrimas siejamas su dalies Kuršo prisijungimu prie Lietuvos (Nikžentaitis, 1996, 61). XIII a. jame išsiskyrė keletas svarbesnių centrų – Medvėgalis, Girgždūtė (Butrimas, Žulkus 1997, 49; Tučas 2005, 183–184), gal ir miestų užuomazgos. Pagrįstai Medvėgalis yra laikomas *Medininkų* žemės administraciniu centru (Almonaitis 2010, 100). Šis pavadinimas sudarytas iš dviejų dalių: *med* ir *galis*. Pirmoji sietina su vietovės gyventojais – *medininkais*, antroji – *galu*, vietovę nurodančiu dėmeniu. Gyventojų vardo suteikimas vietovei liudija jos nuosavybę, taip įsteigiamas bendras teritorinis vienetas. *Medininkų* apgyventos vietos tampa *Medininkų žeme*.

Lietuvių pasaulėžiūroje „krašto“ geometrinė forma nėra aiški. Remiantis LKŽ, „kraštu“ vadinamas tam tikras uždaras plotas (4 reikšmių grupė), nedidelė kultūrinis ir gamtinis požiūriu vientisa teritorija. Visos atsišakojusios šio ploto dalys vadinamos „galais“ (7 reikšmių grupė). Upės, marios ir kitos gamtinės kliūtys, matyt, suvokiamos kaip riba, skirianči du gretimus kraštus, o maži upeliai ir vandens telkiniai, jungiantys skirtingus krantus, priklauso vienam kraštui, formuoja savitą kraštovaizdį (5 reikšmių grupė). LKŽ duomenimis, „kraštas“ gali reikšti ir tam tikros teritorijos ribą (6 reikšmių grupė). „Būti savo riboje“ reiškia elgtis, kaip pridera, o „išeiti iš ribų“, „išeiti iš krašto“ – elgtis netinkamai. Bet ką gi ši riba skiria ar jungia? Norėtusi ma-

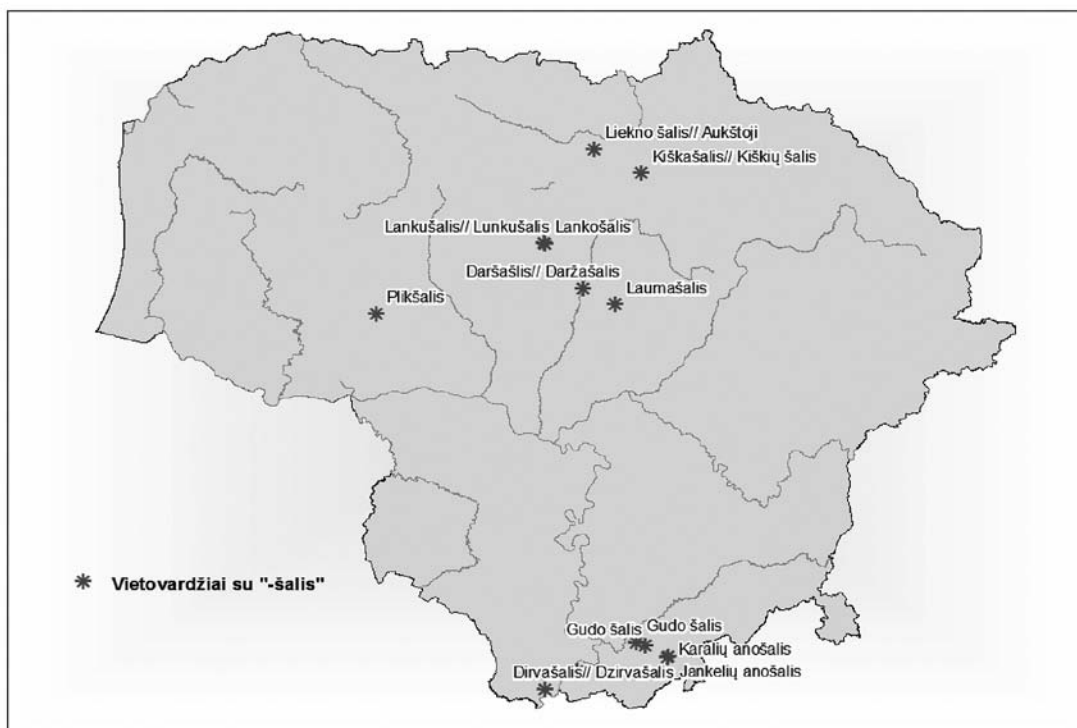
nyti, kad kraštas – tai plotas, turintis centrą, tačiau LKŽ pateikiamuose pavyzdžiuose centras neįvardijamas. Jei „kraštas“ turi pakraštį, kas jo viduje? Pasak prancūzų kultūrologo Rémi Brague'o, reikėtų skirti centro ir vidurio sąvokas. Cituodamas Simplicijaus tekstą, jis rašo: „Visatoje kaip visumoje yra taip: tiek, kiek vidurinė dalis yra dydžio ir sferinio kūno dalis, centras (*kentron*) yra vidurys (*meson*). Bet tiek kiek [vidurys – A. R.] yra tai, kas garbingiausia ir analogiška širdžiai, turime ieškoti ko nors kito, kas būtų vidurys.“ Kitaip sakant, „vidurys“ ne visada „centras“, jis gali būti ir periferijoje. Stebina tai, kad tokia centro – periferijos inversija buvo aiškiai suvokiama antikos ir viduramžių mąstytojų ir laikoma kanonine (Brague, 2001: 48–49).

Tai būdinga ir lietuvių pasaulėžiūrai. Kartais „šalis“ ir „šonas“ nusako erdvę konkretaus veikėjo atžvilgiu (1, 2 reikšmių grupės), bet ją apžvelgdamas jis visada mato tik tai, kas yra priešais, o pats tarsi lieka žvilgsniu aprėpiamo ploto pakraštyje. Atkreipkime dėmesį į tradicinės sodybos struktūrą – visi pastatai yra sodybos erdvės pakraščiuose, o centre – tuštuma, kiemas. Panaši ir kaimo struktūra: bažnyčia ir turgus yra centrinė, vieša, tačiau negyvenama kaimo dalis, žmonės gyvena pakraščiuose. Todėl ir nedidelis sklypelis vadinamas „kraštelium“ arba žmogui priklausančia kaimo žemės dalimi (7 reikšmių grupė). Vadinasi, pakraščiai sudaro kompaktiškos formos uždara erdvę. Tad „krašto“ prototipas – tai nedidelė, kultūrinis ir gamtinis požiūriu vientisa teritorija.

Visos ištįsusios, asimetriškos ploto dalys vadinamos „galais“ (7 reikšmių grupė). Upės, marios ir kitos gamtinės kliūtys tikriausiai būtų suvokiamos kaip riba ar siena, skirianti du gretimus kraštus (5 reikšmių grupė). Remiantis E. Gudavičiumi, toks ribos žymėjimas yra vėlyvesnis reiškinys. Sprendžiant iš prūsų ir lietuvių istorinių aktų sugretinimo, anksčiausiai ribos buvo siejamos su stambiais gamtos objektais – iš pradžių dideliais miškų masyvais, vėliau – stovinčiais vandens telimais. Mindaugo donacijose ribų aprašymams jau patsitelkiami ežerai ir upės, kurios tuo metu iš apylinkės siejančio veiksnio virsta ribomis. Analogiškai upes pakeičia keliai, o vystantis žemėnaudos teisėms, ribų žymėjimas tampa dar tikslesnis – naudojami natūralūs orientyrai – medžiai ir akmenys, kuriuose netrukus atsiranda ir dirbtiniai žymenys bei ženklai (Gudavičius, 1980, 92–96).

Vietovardžiai su žodžiais „kraštas“, „šalis“, „šonas“, „galas“

Lietuvių kalbos instituto (toliau – LKI) Vietovardžių kartotekoje užrašyta daug vietovardžių, sudarytų su žodžiais „kraštas“, „šalis“, „šonas“, „galas“. Vietovardžių su žodžių „kraštas“ ir „šonas“ vediniais nebuvo užfiksuota. Nedaug vietovardžių ir su žodžio „šalis“ vediniu. Šie vietovardžiai paplitę dviejuose arealuose: vidurio Lietuvoje ir pietinėje Lietuvos dalyje.

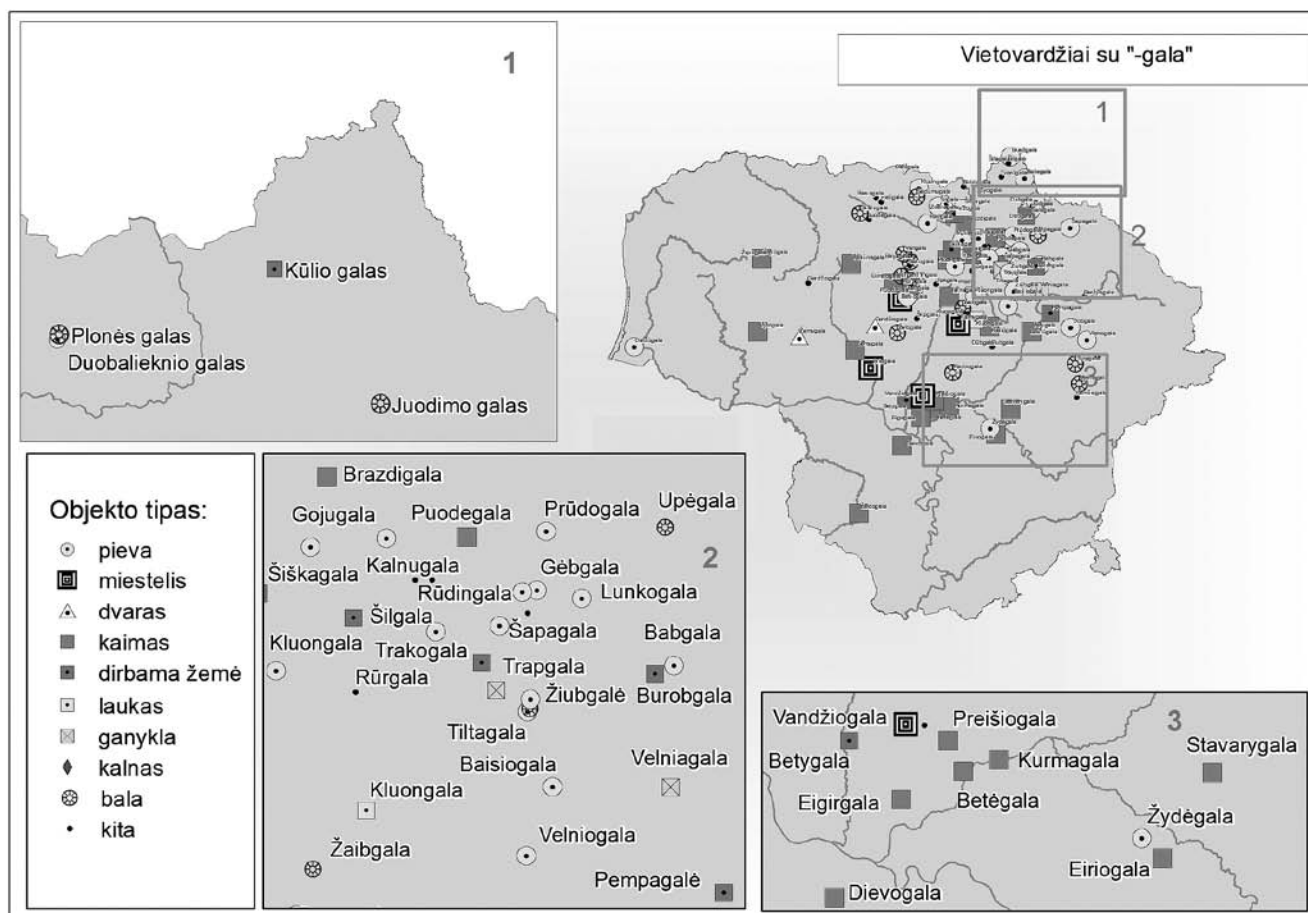

Vietovardžių pavadinimuose pirmasis jų dėmuo dažniausiai nurodo tam tikrą vietovės ypatybę: Liekno šalis – pelkėta vieta; Lankošalis – pieva; Plikšalis – plika, medžiais neapaugusi, neapgyvendinta vieta; Daržašalis, Dzirvašalis – dirbamos žemės gabalėlis. Vietovardžiai su asmenvardžiais nurodo, kam šalis priklauso (pavyzdžiui, Jankelių anošalis), o vietovardžiai su mitinių būtybių, gyvūnų pavadinimais vaizdingai nusako vietovės kitiškumą, kuris lietuvių pasaulėžiūroje atskleidžiamas ne vien per mitologinę (laumių šalis – Laumašalis), gamtinę (kiškių šalis – Kiškašalis), bet ir socialinę (Karalių anošalis), etninę plotmę (Gudo šalis).

Vienas žymiausių – Čepkelių raisto pavadinimas Gudo šalis. Remiantis Vinco Gaidžio prisiminimais, Gudo šalies pavadinimas buvo duotas Gardino gubernijai priklausančiai teritorijai, tvarkomai pareigūnų, vietinių gyventojų vadinamų gudais. Riba tarp Gardino ir Vilniaus gubernijų ėjo per Gudų (Dainavos) girios miškus ir buvo gerai pažymėta: „iškirta plati prosykna su atribojimų ženklais – kapčiais ir užrašais, kurie rodė, koks plotas priklauso vienai gubernijai, ir koks kitai“ (Gaidys 2002, 40). Gudo šaliai priklausė pelkėtoji Gudų girios dalis, kurioje buvo valdiški miškai – mažai tvarkomi, baloti ir sunkiai įžengiami. Išsipirkę

raistinių pievų plotus, juose šienaudavo aplinkinių kaimų gyventojai. Vilniaus gubernijai priklausiusioje Gudų girios dalyje buvę žymiai sausesni pušynai, priklausę Musteikos ir kitų gretimų kaimų gyventojams (Gaidys 2002, 40–45). Taigi Gudo šalies pavadinimas turėjo dvejopą reikšmę: jis sietas su skiriamąja administracine riba ir miškų, balų gūdumu. Gudo šalis Petro Zalansko įvardijama kaip *kurčios vietos* – tyli, nebyli miško giluma. Kurtumas taip pat gali būti vartojamas norint pabrėžti tuštumą, žmogaus aplenkiamą, negyvenamą vietą ir jos grėsmingą, baugią, laukinę prigimtį (Vaitkevičienė 2012, 46). Gudo šalies svetimumo, kitiškumo reikšmę patvirtina ir kalbininko Simo Karaliūno etnonimų tyrimai. Remiantis jais, pavadinimas *gudas* nėra sietinas su konkrečia tauta arba teritorija. *Gudu* paprastai įvardijami kita tarme, nesuprantamai šnekantys, sava kalba „vogruojantys“, „čiauškantys“ žmonės, taip pat dar nemokantys šnekėti vaikai (Karaliūnas 2005, 163–164).

Vietovardžių su žodžio „galas“ vediniais surinkta daugiau kaip 300, ne visus pavyko lokalizuoti. Kai kurie kortelėse buvo užrašyti tarmiškai, tad nurodytoje teritorijoje ieškota panašių, pavyzdžiui, Pažūseliai pakeisti į Pažąselius (Kazliškio sen., Rokiškio r. sav.). Sunkiai

įskaitomiems vietovardžius stengtasi surasti atitikmenį 10 kilometrų spinduliu nuo valsčiaus (1935 m. kortelėms) arba apylinkės (kortelėms nuo 1965 m.) centro. Surinkti vietovardžiai sugrupuoti pagal vedinio tipą:

- 1) „-gala“;
- 2) „galai“;
- 3) „-galas“;
- 4) „-galalis“.

Vietovardžių su pirmojo tipo galūne „-gala“ pasiskirstymas yra gana lokalus. Daugiausia vietovardžių su galūne „-gala“ yra šiaurės ir vidurio Lietuvoje. Dažniausiai šiais vietovardžiais yra vadinamos pievos (33 objektai), kaimai (19), balos (14), dirbamos žemės plotai (7). Pateiktame paveiksle parodytas šių vietovardžių pasiskirstymas visoje Lietuvoje ir turtingiausiose šių vietovardžių vietose.

Vietovardžių kartotekoje nedaug išsamesnių jų aprašymų. Vis dėlto pasitaiko informacijos apie kaimų vardus, tiksliau – jų kilmę. Vienos istorijos buitinės, pavyzdžiui, prie kaimo pavadinimo *Puodegala* (2 iškarpa žemėlapyje) rašoma: „Ančiškių kaimo ankstesnis pavadinimas. Pavadinimas kilęs: važiuojant per kaimą žydas su puodais, vežimas sulūžo, o iškritę puodai sudužo.“ Kitos istorijos didingos, mena LDK laikus, pavyzdžiui, *Eiriogalos* (3 iškarpa žemėlapyje) vardo kilmė: „Pasakojama, kad Kernavėje gyveno kunigaikštis Eirys. Čia buvo jo lauko galas. Gyventojai ir pavadino Eiriogala.“ Įdomu, kad kai kurie vietovardžiai įvardija keletą objektų, iš to galima spręsti, kad abu jie yra susiję ir greičiausiai yra vienas kito istorijos dalis. Pavyzdžiui, *Dievogala* vadinamas kaimas ir upelis: „upelis tekėjęs pro Poderiškių kaimą link Kačerginės. Sakoma, kad šis upelis tekėjęs į Nemuną. Dabar upelio vietoje iškastas kanalas. Kanalas šiuo vardu nevadinamas.“ Kaimo pavadinimas išlikęs iki šiol.

Kitų objektų aprašymai trumpesni, paprastesni. Dažnai tik pranešama apie specifinę objekto ypatybę: „ariamasis laukas, dirvos blogos. Anksčiau pempės perėdavo, į pietus nuo gyvenvietės“ (*Pempagalė*) arba „labai seniai buvo miškas, dabar dirbama žemė“ (*Laibgala*), „Gatvelė trumpa, gyveno vienas žmogus“ (*Vieniuogalė*).

Vietovardžių su dėmeniu *-gala* kilmė domino daugelį mokslininkų (Būga 1958; Vanagas 1996; Karaliūnas 2005; Taluntytė 2007). Paprastai šis dėmuo siejamas su latvišku žodžiu *gals*, kuris, anot Kazimiero Būgos, turi *pabaigos* ir *srities* reikšmes (Būga 1958, 251). Lietuvių enciklopedijoje pateikiamas toks paaiškinimas: „vietovardžiuose *galas* iš senovės dar tebereiškia „apylinkę, sritį, kraštą“, pvz.: Ariogala (t. y. Ario gyvento-

jai ir gyvenamoji vieta) (Lietuvių enciklopedija 1955, 478). N. Taluntytė Nevėžio žemumoje paplitusius vietovardžius su dariniu *-gala* sieja su asmenvardžiais. Šio tipo vietovardžių struktūra yra lietuviška, bet antrasis elementas kildinamas iš latviškos ir kuršiškos kalbinės terpės (Taluntytė 2007, 11–13). Taigi šie vietovardžiai mena baltų genčių formavimosi laikus. Aleksandro Vanago teigimu, vietovardžiai su galūne *gala* labai seni, susidarę tais laikais, kai jungiantis dviem žodžiams antrojo sando kamiengalis galėjo ir nepakisti (Vanagas 1996, 186–192). Seniausi vietovardžiai su dėmeniu *-gala* rašytiniuose šaltiniuose minimi nuo XIII a. (Salys 1930; Būga 1958, 1959, 1961), aptinkami ir XVI a. archyvuose (J. Sprėgis). Žemiau pateiktoje lentelėje matyti, kad iš daugelio gyvenviečių ilgainiui susiformavo valsčių administraciniai centrai (Daugirdas 2002, 243).

Vietovardžiai su galūnėmis „-galas“, „-galalis“ ir dėmeniu „galai“ tolygiai pasiskirstę šiaurinėje Lietuvos dalyje. Dažniausiai šiais vardais vadinamos pievos (30 objektų), dirbamos žemės plotai (19), balos (8), kaimo dalys (5), laukai (5), dirvonai (5).

Lyginant su anksčiau aptarta grupe, šiais vietovardžiais dažniau vadinami žemės sklypai ar jų dalys (dirbamos žemės plotai, dirvonai, laukai), neretai įvardijamas ir jų savininkas, pavyzdžiui, *Krivickio galai*, *Guščiaus galas*. Paprastai tai yra didesnio ploto pakraščiai, miškų, pievų galai: „3 ha pievos kaimo gale. Dar vadinamos Galų pievos“ (*Galai*, Grėžieniškės, Kruonio sen., Kaišiadorių r. sav.) arba „dirbamo lauko pakraštys“ (*Kūlio galas*, Morkūnai, Saločių sen., Pasvalio r. sav). Galais gali būti vadinamos ir miestelių dalys, pavyzdžiui, Vyžuonos miestelio dalis pavadinta *Bėdžių galu*. Prie *Pirkikų galo* pateiktas komentaras: „Pirmųjų Labučių kaimo dalis, kur dabar parduotuvė ligi Malinskių kapelių, vardas, matyt, iš to, kad ši dalis buvo atpirkta iš Malinsko.“

„Galai“ turi tam tikrą formą. Paprastai taip vadinami ištįsę plotai, įvardijama, į ką šis plotas panašus, pavyzdžiui, *Kūlio galas*: „Taip vadina augštagojiečiai Talkonių kaimo lauko prie Aukštagojo kaimo, šiaurės įstros upelio, plotą (pagal panašumą į kūlį, t. y. rugių pėdą).“

Žemiau pateiktos dviejų vietovių ortofotonuotaukos. Pirmojoje – *Girių galai* – ištįsę dirbamos žemės ir miško plotai Kulalių kaime (Notėnų sen., Skuodo r. sav.). Antrojoje – laukas, vadinamas *Keliuko galu* (tariamasis *Keluko galas*). Čia svarbi ne *Keliuko galo* forma, o vieta – tai laukas kelio pabaigoje. Tokių pavyzdžių yra ir daugiau, pavyzdžiui, Karališkių ežero vakarinė dalis vadinama *Plaštakos galu*, nes iš šios dalies išteka Plaštakos upelis (Plaštaka, Kurklių sen.,

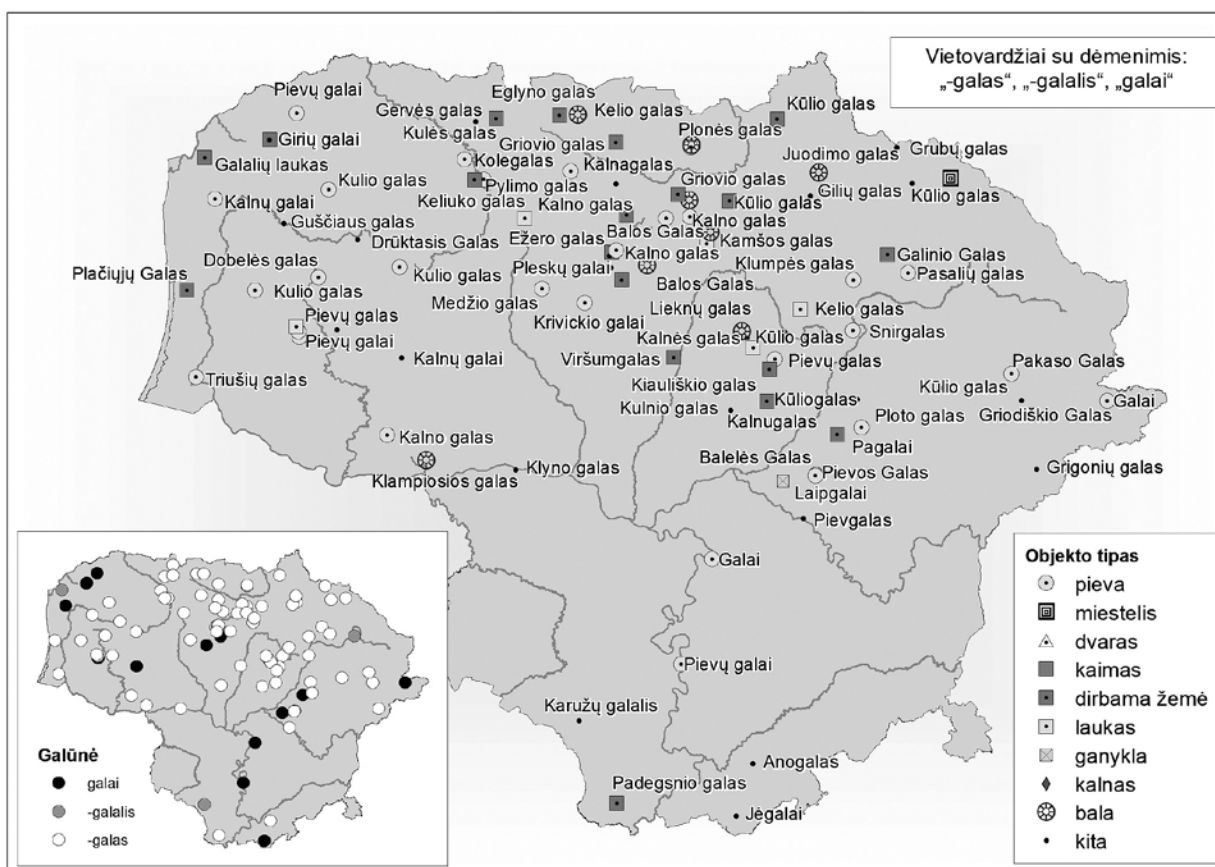
Vietovardis	Originalus vietovardis	Paminėjimo data	Remiantis autoriumi	Administracinis centras (Daugirdas, 2002, 243)
Ariogala	<i>Eregalle</i>	1253	Salys, 1930, 43	Taip
	<i>Erogeln</i> <i>Eragolen</i> <i>Eragel</i> <i>Heragala</i>	1390 1407 1418	Būga, 1958, 251	
	<i>Ойрегола</i>	1418	Спрогис, 1888, 208	
Baisogala	<i>Бойсакгола</i>	1561 – 1565	Būga, 1958, 251	
	<i>Бойсагола</i> <i>Бейсагола</i>	1575	Спрогис, 1888, 26	
Betygala	<i>Betegalle</i>	1253	Salys, 1930, 39	Taip
	<i>Бетыгола</i>	1575	Спрогис, 1888, 22	
	<i>Бетигола</i> <i>Бетыкгола</i>	1595	Būga, 1958, 251	
Daukšiogala	<i>Довкшаголя</i>	1592	Спрогис, 1888, 99	
	<i>Довкшагола</i>		Būga, 1958, 251	
Dievogala	<i>Девагола</i>	1595–1653	Спрогис, 1888, 92	
	<i>Девагола</i>		Būga, 1958, 251	
Gerdziogala	<i>Geidegallen</i>	1348	Salys, 1930, 45	
	<i>Гердягола</i>	1574	Спрогис, 1888, 72	
	<i>КгирдзяголыКельмы,</i> <i>Гердзягола</i>		Būga, 1958, 251	
Maišiagala	<i>Мойшагола</i> <i>Мейшаголи</i> <i>Meusegallen</i>	1528 1545	Būga, 1958, 252	Taip
	<i>Мойшагола</i>	1575	Спрогис, 1888, 193	
Ramygala	<i>Ромигола</i>	1575	Спрогис, 1888, 276	Taip
	<i>Ромигола</i>		Būga, 1958, 252	
Tendziogala	<i>Thanyagel</i>	1406	Būga, 1958, 252	Taip
	<i>Тондягола</i>	1575	Спрогис, 1888, 311	
Vandziogala	<i>Вондзягола</i>	1593	Спрогис, 1888, 61	
	<i>Вондзягола</i> <i>Wand-gal-er</i>		Būga, 1958, 252	
Vytogala	<i>Витоголе</i>	1588	Спрогис, 1888, 56	
	<i>Витагола</i>		Būga, 1958, 252	
Žasūgala	<i>Sausugale</i> <i>Sansu-gele</i>	1253	Būga, 1958, 252	
Žemygala	<i>Setegallen</i> <i>Жимигола</i>	1385 1561	Salys, 1930, 66	
	<i>Жемигола</i> <i>Жимигола</i> <i>Сутыгал</i> <i>Setegallen</i>	1595	Būga, 1958, 252	

Anykščių r. sav.), *Balės galas* – tai pieva ir upelis šalia pelkutės, kuri, matyt, kažkada buvusi bala (Šiauliai, Širvintų sen., Širvintų r. sav.).

Vietovardžiai su galūne „-gala“ ir „-galas“, „-galalis“, „-galai“ vartojami šiek tiek skirtingai: vietovardžiai su dėmeniu *-gala* dažniau rodo savarankišką objektą, su dėmenimis *-galas*, *-galalis*, *galai* dažniausiai įvardijama nedidelė teritorija didesniame plote, paprastai jo pakraštyje. Skiriasi ir šių vietovardžių paplitimas. Kita vertus, abiejų grupių vietovardžiai turi tą pačią struktūrą – pirmasis dėmuo dažniausiai yra siejamas su as-

menvardžiais arba ypatybe, antrasis – su teritorija, jos pakraščiais. Tai patvirtina taisyklę, kad „daugumos kaimų pavadinimai yra kilę iš asmenvardžių – pirmųjų gyventojų arba savininkų pavardžių, rečiau pravardžių“ (Vaitkevičius 2012, 54). Vietovardžių su *-gala* analizė reikalauja istorinių, lingvistinių tyrimų. Svarbu paminėti A. Vanago mintį, kad žodis *galas* senovėje galėjo turėti ir nekatrosios giminės lytį **gala* (Vanagas 1996, 186–192), o tai leistų spėti, kad vietovardžiai su dėmenimis *-galas*, *-galalis*, *galai* susiformavo iš ankstesnių istorinių vietovardžių su dėmeniu *-gala*. Tai patvirtintų

ir persidengianti šių vietovardžių paplitimo teritorija: pirmieji yra daugiau lokalūs, būdingi šiaurės ir vidurio Lietuvai, antrieji pasklido po visą šiaurinę Lietuvos dalį.

Dėmesį patraukė ir žodžio „-kamp“ vediniai. Jų paplitimas taip pat lokalus, daugiausia šių vietovardžių yra pietryčių Lietuvoje, palei Baltarusijos pasienį.

Dėmuo *-kamp* leidžia šiuos vietovardžius sieti su netaisyklingos formos plotais. Jie gali būti susiję su Valakų reforma, pavadinama planinio Lietuvos žemės tvarkymo istorijos pradžia (Balčiūnas 1938, 22; Butkevičius 1971, 41; Bučas 1988, 44). Vykdamas reformą, išmatuotos visos didžiojo kunigaikščio žemės ir atskirtos nuo valstiečių žemių, todėl pakito iki tol buvusios žemės valdymo formos. Valstiečiai buvo įkurdinti kaimuose, kiekvienai šeimai duota po valaką žemės, o senas sodybas, paveldėtas arba pirktas tėvonijas, jiems teko palikti (Šešelgis ir kt. 1965, 7–8). Norėta atmatuoti stačiakampio formos laukus (Butkevičius 1971, 41), tačiau taisyklingos keturkampės formos kaimus matininkai galėjo suformuoti tik tose vietose, kurios įsisavintos miškų ūkio sąskaita, pavyzdžiui, menkai apgyvendintoje Užnemunėje (Prascevičiūtė 2013, 80). Taigi Valakų reforma sukūrė ne tik naujo tipo kaimus, bet ir tam tikro tipo viensėdžius. Dėl gamtinių kliūčių – ežerų, pelkių, upių, upelių ne visur pavyko suformuoti taisyklingos formos žemės masyvus, tarp kaimų likdavo žemės gabalai (Šešelgis ir kt. 1965, 8). Juose kūrėsi atskiri vienkiemiai, vadinamieji užsieniai, arba

zastenkai. Jie būdavo įvairaus dydžio, kaimo žemių pakrastyje arba tarp gretimų kaimų žemių, miškuose (Butkevičius 1971, 43). Nusakančiais jų kilmę ar pobūdį: *osoka* – eigulių kaimas, *dziegciarnia* – degutinė, *lydim* – lydimas, skynimas ir kt. (Butkevičius 1971, 47), paplito ir specifiniai kaimų pavadinimai (Bagdonas 1978). Tarp jų – ir vietovardžiai su dėmeniu *-kamp*. Ortofotografinėse nuotraukose analizuojant jų pasiskirstymą, matyti, kad jais buvo įvardijama upės, upelio ar kito vandens telkinio apribota vieta, kuri, įsikėlus naujakuriams, ilgainiui galėjusi virsti gyvenvieta.

Išvados

„Kraštas“ lietuvių pasaulėžiūroje suvokiamas kaip kultūrinė kategorija. Ankstyvaisiais laikais ją sudarė giminystės ryšiais susijusi bendruomenė, dabar jis siejamas su vietovės gyventojais. Jie sukuria „krašto“ savitumą – suteikia vardą ir nustato teritorines ribas, savais vietovardžiais pavadina pažįstamas aplinkines ir svetimas vietas. Pagal juose naudojamus dėmenis „šalis“, „galas“, „kampas“ galime krašto sampratą praplėsti naujomis reikšmėmis.

Vietovardžiais su žodžiu „šalis“ pabrėžiamas vietovės kitoniškumas, kuris siejamas su mitologine, gamtine, socialine, etnine plotmėmis. Vietovardžiai su dėmeniu *-gal* dažnai susiję su asmenvardžiais, nurodo vieto-

vės valdytoją, bet gali būti susiję ir su konkrečios vietos forma. Senesni vietovardžiai su dėmeniu *-gala*, jie turi savo istorinį, legendinį pagrindimą, jie negausūs, paplitę šiaurės ir vidurio Lietuvoje. O *-galas*, *-galalis*, *galai* pasklidę plačiau – po visą šiaurinę Lietuvos dalį.

Vietovardžiai su dėmeniu „-kampas“, matyt, vėlyviausios kilmės, susiję su Valakų reforma. Taip vadinata netaisyklingos formos, upės, upelio ar kito vandens telkinio apribotas plotas. Pietrytinėje Lietuvos dalyje šio tipo vietovardžių išliko daugiausia. Galbūt tai lėmė socialinės ir politinės aplinkybės – Vilniaus krašto okupacija, prasta žemė ir vangiai vykęs kaimų išskirstymas į vienkiemius.

LITERATŪRA:

- Almonaitis 2010 – Vytenis Almonaitis. Kaltanėnų kraštas XIV a. antrojoje pusėje – XV a. pradžioje. Iš: *Kaltanėnai. Šilalės kraštas*, Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 88–128.
- Bagdonas 1978 – Jonas Bagdonas. *Vietovardžiai kilę iš žemėnaudos ir žemėtvarkos terminų*. Vilnius: Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas. /Apybraiža/, 1978.
- Balčiūnas 1938 – Vytautas Balčiūnas, 1938. *Lietuvos kaimų žemės tvarkymas istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje*, Kaunas: Žemės reformos valdyba, 1938.
- Brague 2001 – Rémi Brague. Geocentrizmas kaip žmogaus pažeminimas. Iš: *Logos*, 2001, Nr. 26, p. 34–43.
- Bučas 1988 – Jonas Bučas. *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Butkevičius 1971 – Izidorius Butkevičius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, Iš: *Lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius: Mintis, 1971.
- Butrimas, Žulkus 1997 – Adomas Butrimas, Vladas Žulkus. Žemaitijos teritorija ir gyventojai V–XIII a. Iš: *Žemaitijos istorija*, Vilnius: Regnum fondas, 1997, p. 35–52.
- Būga 1958–1961 – Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. T. 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Daugirdas 2002 – Vidmantas Daugirdas. *Lietuvos kultūrinis rajonavimas*. Vilnius: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. /Ataskaita/. 2002.
- Daugirdas 2002 (1) – Vidmantas Daugirdas. *Lietuvos teritorinio administracinio susiskirstymo istorinė geografinė analizė*. /Daktaro disertacija/, 2002.
- Dubonis 2001 – Artūras Dubonis. Žemėvalda. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 785–795.
- Gaidys 2002 – Vincas Gaidys. *Musteikos pasaulis*, Vilnius: Danielius, 2002.
- Gudavičius 1980 – Edvardas Gudavičius. *Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII–XX a.*, Vilnius: Mokslas, 1980.
- Gudavičius 1984 – Edvardas Gudavičius. Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. Iš: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A, Nr. 3 (88), 1984, p. 69–79.
- Karaliūnas 2005 – Simonas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- Lietuvių enciklopedija, 1955, t. 6.
- Lietuvių kalbos žodynas, prieiga per internetą: <http://lkz.lt>
- Lietuvos vietovardžių kartoteka
- Nikžentaitis 1996 – Alvydas Nikžentaitis. *Nuo Daumanto iki Gedimino; Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, Vilnius: Academia (Petro ofsetas), 1996.
- Norkaitienė 2011 – Milda Norkaitienė. *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Petrauskas 2001 – Rimvydas Petrauskas. Giminytė. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 183–196.
- Prascevičiūtė 2013 – Laura Prascevičiūtė. Valakų reformos paveldas: tyrimų ir apsaugos problemos. /Daktaro disertacija/, Vilniaus universitetas, 2013.
- Salys 1930 – Antanas Salys. Die zemaitischen Mundarten. Kaunas: Spindulys, 1930.
- Спрогис 1888 – Иванов Яковлевич Спрогис. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, Вильна, 1888.
- Šešelgis 1965 – Kazys Šešelgis. *Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*. Iš: *Lietuvių liaudies architektūra*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1965.
- Taluntytė 2007 – Nijolė Taluntytė. Geokultūrinis Nevėžio subregiono kraštovaizdis. Iš: Taluntytė, Nijolė (sud.). *Česlovo Milošo žemė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007, p. 10–15.
- Tučas 2005 – Rolandas Tučas. Žemaičių bendruomenių teritorinė organizacija X–XII amžiuje. Iš: *Geografijos metraštis*, 2005, Nr. 38 (1), p. 176–187.
- Vaitkevičienė 2012 – Daiva Vaitkevičienė. Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, 2012, p. 30–49.
- Vaitkevičius 2012 – Vykintas Vaitkevičius. (2012). Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, 2012, p. 50–61.
- Vanagas 1996 – Aleksandras Vanagas. *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. Cituota iš: Taluntytė 2007, p. 10–15.

The Conception of *kraštas* in the Lithuanian Language

Alma RAGAUSKAITĖ

Kraštas (land) is a small territory, homogenous in terms of culture and nature. In the dictionary of the Lithuanian language, several meaning groups can be identified for the words *kraštas*, *šalis*, *šonas*, *galas* (land, country, side, end): side (1), location near something (2), direction (3), frontier (distant location) (4), shore (5), edge (boundary) (6), piece (part) (7), a territorial unit (8), population (9), family (10), attitude (10). Of the usage examples for the provided words it is clear that the main distinctive feature for the word *kraštas* is not its territory, but rather the population, their customs, cultural identity.

The article also discusses the place names that are made with forms of the words *šalis*, *galas*, *kampas* (country, end, corner). Place names with the word *šalis* are rare and relatively new. Derivatives of *galas* are the oldest, going back to sources from the 13th c.; they are evenly distributed over the northern part of Lithuania. Some of them indicate an independent object while others — a small part at the edge of a larger territory. Place names with derivatives of *-kamp* are widespread in south-eastern Lithuania, along the border with Belarus, and are also rather new, related to the Wallach reform

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Vilnius, Antakalnio g. 6. LT-10308
e. paštas: koseiskrapu@gmail.com

Gauta 2013-10-15, įteikta spaudai 2014-04-24